

The Greek Review of Social Research

Vol 158 (2022)

158

Malamidis, Haris (2021). *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece*. Amsterdam University Press, 363 σελ.

Kostas Kanellopoulos

doi: [10.12681/grsr.29405](https://doi.org/10.12681/grsr.29405)

Copyright © 2022, Kostas Kanellopoulos

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kanellopoulos, K. (2022). Malamidis, Haris (2021). *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece*. Amsterdam University Press, 363 σελ. *The Greek Review of Social Research*, 158, 169–173.
<https://doi.org/10.12681/grsr.29405>

ΠΑΠΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Malamidis, Haris (2021). *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece*. Amsterdam University Press, 363 σελ.

Το βιβλίο *Social Movements and Solidarity Structures in Crisis-Ridden Greece* του Χάρη Μαλαμίδα εκδόθηκε το 2021 στη σειρά «Protest and Social Movements» του Amsterdam University Press, την οποία επιμελούνται οι Jan Willem Duyvendak και ο James Jasper.

Το βιβλίο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής του Μαλαμίδα, την οποία υποστήριξε στη Scuola Normale Superiore της Ιταλίας. Όπως φαίνεται από τον τίτλο του, το βιβλίο καταπιάνεται με τα κοινωνικά κινήματα και τις δομές αλληλεγγύης που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα στα χρόνια της μεγάλης οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 2010. Ο συγγραφέας στην εισαγωγή του βιβλίου υποστηρίζει ότι η οικονομική κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ τον Οκτώβριο του 2008 με την κατάρρευση της Lehman Brothers πέρασε γρήγορα στον Ευρωπαϊκό Νότο, όπου τα σκληρά μέτρα λιτότητας οδήγησαν στην έκρηξη των κινημάτων για την απόκρουσή τους. Παράλληλα, τα μέτρα λιτότητας προκάλεσαν την ανάδυση αναρίθμητων δομών αλληλεγγύης. Σύμφωνα με τον Μαλαμίδα, τα κινήματα ενάντια στη λιτότητα όχι μόνο αμφισβήτησαν τη νομιμοποίηση της νεοφιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αλλά και, όταν η δυναμική της διαμαρτυρίας άρχισε να υποχωρεί, ήρθαν στο προσκήνιο οι δομές αλληλεγγύης συμβάλλοντας στην υιοθέτηση ενός ρεπερτορίου δράσης προσανατολισμένου στην παροχή υπηρεσιών. Στον πυρήνα της προβληματικής του βιβλίου βρίσκεται ακριβώς αυτή η έννοια της διεύρυνσης ορίων (boundary enlargement) που προτείνει ο Μαλαμίδης και η οποία αναφέρεται στην επέκταση

της κινηματικής συλλογικής δράσης από τη διαμαρτυρία, τις διαδηλώσεις και τις πολιτικές διεκδικήσεις στην έμπρακτη αλληλεγγύη, την παροχή υπηρεσιών και την αυτοβοήθεια. Προκειμένου να τεκμηριώσει τους ισχυρισμούς του για τις εξελίξεις στις κινηματικές δράσεις στην Ελλάδα της περιόδου 2008-2016, ο συγγραφέας προχώρησε στη διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας με τη χρήση πολυάριθμων ημι-δομημένων συνεντεύξεων, ανάλυση κειμένων και συμμετοχική παρατήρηση. Η επισταμένη αυτή έρευνα αποσκοπεί, αφενός, στη διερεύνηση του πεδίου των δομών αλληλεγγύης στην Ελλάδα, αφετέρου, φιλοδοξεί να συμβάλει στη σύγχρονη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου, που έχει τίτλο «Boundary enlargement and anti-austerity mobilizations», ο συγγραφέας επιχειρεί να αναλύσει την έννοια της *διεύρυνσης των ορίων*, την οποία συγκεκριμένα ορίζει ως *μια διαδικασία όπου επεκτείνονται τα όρια που έχουν προηγουμένως οριστεί, επιτρέποντας στις κινηματικές οργανώσεις να ξεπεράσουν την οριοθετημένη γνωστική και δομική περίμετρό τους και να υιοθετήσουν πρακτικές και ρεπερτόρια που μέχρι εκείνο το σημείο είχαν προταχθεί από μακρινούς και συχνά ανταγωνιστικούς σε αυτές δρώντες*. Κομβικό ρόλο σε όλη αυτή τη διαδικασία διαδραματίζει μία άλλη έννοια, αυτή των *κινηματικών σκηνών* (social movement scenes), στην οποία θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

Στο δεύτερο μέρος, ο Μαλαμίδης πρώτα προσφέρει μια αρκετά κατατοπιστική περιδιάβαση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας που έχει αναπτυχθεί για τη μελέτη των κινητοποιήσεων ενάντια στη λιτότητα στην Ελλάδα μαζί με μια μικρή παρέκβαση για τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008, τα οποία θεωρεί ότι λειτούργησαν ως προπομπός, και, στη συνέχεια, παραθέτει το εναλλακτικό ρεπερτόριο δράσης που υποστηρίζει ότι αναπτύχθηκε στις κινηματικές σκηνές της τροφής, της υγείας και της εργασίας.

Οι τρεις αυτές κινηματικές σκηνές βρίσκονται στο επίκεντρο των αντίστοιχων τριών κεφαλαίων του δεύτερου μέρους του βιβλίου που έχει τίτλο «Social movements in food, health and labour». Στην κινηματική σκηνή της τροφής ο Μαλαμίδης εντάσσει και εξετάζει τα δίκτυα παραγωγών-καταναλωτών «χωρίς μεσάζοντες», τις κοινωνικές κουζίνες και τα δίκτυα διανομής δωρεάν τροφίμων. Στη σκηνή της υγείας εντάσσονται οι κοινωνικές κλινικές και τα κοινωνικά φαρμακεία, και αυτά που δημιουργούνται από άτυπες συλλογικότητες και πρωτοβουλίες βάσης και αυτά που δημιουργούνται από οργανωμένους φορείς (τοπική αυτοδιοίκηση, πολιτικά κόμματα). Στην κινηματική σκηνή της εργασίας εξετάζονται τα συνεργατικά καφενεία και μεζεδοπωλεία που έχουν αναπτυχθεί σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, οι κοινωνικές κουζίνες και τα κοινωνικά παντοπωλεία που δημιούργησαν κάποιες πολιτικές οργανώσεις καθώς και τα εγχειρήματα αυτοδιαχείρισης –

στην πραγματικότητα η κατάληψη και η επαναλειτουργία από τους εργαζόμενους του εργοστασίου της BIOME στη Θεσσαλονίκη. Για τη μελέτη και των τριών σκηνών χρησιμοποιούνται τα μεθοδολογικά εργαλεία της σύγχρονης θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων και ειδικότερα της συγκρουσιακής πολιτικής (contentious politics) που εστιάζουν στην ανάλυση της οργανωτικής δομής, της κινητοποίησης των πόρων και της συλλογικής ταυτότητας.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου, που έχει τίτλο «Different applications of boundary enlargement», ο συγγραφέας συγκρίνει τις τρεις διαφορετικές σκηνές συμπεραίνοντας ότι εγγράφονται στην ίδια διαδικασία της διεύρυνσης ορίων και ενισχύει την επιχειρηματολογία του με τη σύντομη παράθεση δύο άλλων περιπτώσεων εκτός του ελληνικού περιβαλλοντικού πλαισίου: των κινητοποιήσεων ενάντια στη λιτότητα στην Ισπανία που λάβαιναν χώρα παράλληλα με αυτές της Ελλάδας κατά τη δεκαετία του 2010 αλλά και των προγενέστερων κινηματικών δράσεων στην οικονομική κρίση της Αργεντινής το 2001.

Η εργασία του Μαλαμίδα αποτελεί μια σημαντική και ευπρόσδεκτη συμβολή στη μελέτη των δράσεων αλληλεγγύης που αναπτύχθηκαν στην ελληνική κοινωνία πολιτών στη διάρκεια της μεγάλης καπιταλιστικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας στη συνάρθρωσή τους με τις ποικιλόμορφες πολιτικές κινητοποιήσεις και την κοινωνική διαμαρτυρία της ίδιας περιόδου. Η πρωτογενής εμπειρική έρευνα φωτίζει αθέατες πτυχές, ενώ η ενασχόληση με τη βιβλιογραφία, είτε αυτή αφορά άλλες εμπειρικές έρευνες που ασχολούνται με παρεμφερή φαινόμενα της ίδιας περιόδου είτε αφορά θεωρητικά ζητήματα και υπό διαπραγμάτευση έννοιες, είναι συστηματική και αρκούντως εξαντλητική.

Ωστόσο, η θεωρητική διαπραγμάτευση πάσχει σε ορισμένα σημεία από εκλεκτικισμό και εννοιολογική υπερέκταση, οδηγώντας, ενίοτε, σε ασάφειες, ταυτολογίες και αμφίβολα αποτελέσματα σε επίπεδο θεωρίας. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια των ρεπερτορίων της συλλογικής δράσης εισήχθη στη βιβλιογραφία των κοινωνικών κινημάτων από τον Charles Tilly για να μελετήσει τις αλλαγές στις μορφές δράσης στη μακρά διάρκεια με το πέρασμα από αυτές που ταξινομεί ως παραδοσιακές σε αυτές που ταξινομεί ως νεωτερικές. Υπό αυτό το πρίσμα, οι δράσεις έμπρακτης αλληλεγγύης, ως συστατικά άλλωστε των κοινωνικών κινημάτων, δεν συνιστούν αλλαγή «ρεπερτορίου» και ειδικά όταν το πλαίσιο αναφοράς είναι μια σύντομη χρονική περίοδος οκτώ ετών. Το ερώτημα είναι αν όντως έχουμε να κάνουμε με κοινωνικά κινήματα. Κατά ένα παράδοξο τρόπο όσο αυξάνονται οι μελέτες που προσδιορίζονται ως μελέτες κοινωνικών κινημάτων και όσο εδραιώνεται στον ακαδημαϊκό χώρο ο κλάδος τόσο λιγότερο τίθεται το θεμελιώδες αυτό ερώτημα. Τα κοινωνικά κινήματα

δεν είναι μεμονωμένα φαινόμενα ή δρώντες (single-unit actors), ούτε ταυτίζονται με τις εκάστοτε οργανώσεις και τις συλλογικότητες που τα συναποτελούν. Τα κοινωνικά κινήματα ως γενική έννοια και όχι ως απλή γενικότητα προσδιορίζονται καλύτερα σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο της κλίμακας αφαίρεσης. Δεν αποτελούν ούτε κατηγοροποιήσεις υψηλού επιπέδου αφαίρεσης που κομίζουν καθολικές εννοιολογήσεις, ούτε κατηγορίες χαμηλού επιπέδου αφαίρεσης που καταλήγουν σε ειδικές και πλαισιακά διαμορφωμένες εννοιολογήσεις. Ως κατηγοριοποιήσεις μέσου επιπέδου δεν καταλήγουν μεν στην καθολικότητα, αλλά επειδή ακριβώς δεν θυσιάζουν όλες τις ειδοποιούς διαφορές μπορούν να οδηγήσουν σε συγκρίσεις και στη διατύπωση γενικεύσεων. Μια τέτοια ειδοποιός διαφορά των κοινωνικών κινήματων είναι η έγερση διεκδικήσεων/ αξιώσεων (claims). Σε αυτές τις διεκδικήσεις, σύμφωνα τουλάχιστον με τη θεωρητική παράδοση της συγκρουσιακής πολιτικής (contentious politics), στην οποία σημειωτέον εντάσσει ο Μαλαμίδης τη μελέτη του, *«μία τουλάχιστον κυβέρνηση είναι διεκδικητής, αντικείμενο διεκδίκησης ή μέρος των διεκδικήσεων και οι διεκδικήσεις αν πραγματοποιηθούν, θα επηρεάσουν τα συμφέροντα ενός τουλάχιστον εκ των μερών»* (McAdam, Tarrow and Tilly, 2001, σελ. 5). Τα κοινωνικά κινήματα ως παρατεταμένη, δημόσια, συλλογική αλληλεπίδραση μεταξύ των διεκδικητών και των αντικειμένων της διεκδίκησής τους συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή μέσω της δυναμικής μεταβολής των συσχετισμών ισχύος. Στην ευρύτερη έννοια της κοινωνίας πολιτών, όπου μπορούν να ενταχθούν και τα κοινωνικά κινήματα, εμφανίζεται επίσης μια πλειάδα οργανώσεων και άτυπων συλλογικοτήτων, από ΜΚΟ και φιλανθρωπικές οργανώσεις μέχρι συλλόγους και σωματεία, των οποίων η δραστηριότητα ενίοτε εστιάζεται σε παρεμφερή με των κοινωνικών κινήματων πεδία δράσης. Η εννοιολογική σύγχυση εδώ ανακύπτει όταν αντιμετωπίζονται συλλήβδην οι διάφορες οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών (civil society organizations – CSOs) ως κοινωνικά κινήματα οδηγώντας στην κατασκευή μάλλον ταυτολογικών νεολογισμών, όπως οι πληθυντικές «κινηματικές σκηνές».

Στο μεταίχμιο της προσέγγισης της αλληλεπίδρασης των δρώντων σε μια αρένα των Jasper και Duyvendak (2015) και την θεωρία των πεδίων των Fligstein και McAdam (2012), η προσέγγιση των κινηματικών σκηνών των Haunss και Leach (2007) θεωρεί ότι κάποια κοινωνικά πεδία δράσης δεχόμενα την «εισβολή» κινηματικών οργανώσεων σε αυτά, μετασηματίζονται σε κινηματικές σκηνές. Οι δρώντες σε αυτές τις σκηνές αναγνωρίζουν τον εαυτό τους και τους άλλους συμμετέχοντες δημιουργώντας έτσι μια αίσθηση συλλογικής ταυτότητας, ενώ συχνά οι δράσεις τους έχουν τον χαρακτήρα της οριζοντιότητας και της προάσπισης ελεύθερων χώρων στη λογική της προεικόνισης και της επιτελεστικότητας. Το ότι σε κάποια φάση της ζωής τους οι ακτιβιστές που έχουν περάσει από κοινωνικά κινήματα

ή/και συμμετέχουν ενεργά σε κοινωνικά κινήματα ιδρύουν και απασχολούνται σε συνεταιριστικά καφενεία, συμμετέχουν με άλλα άτομα που δεν είναι ακτιβιστές στην ίδρυση κοινωνικών ιατρείων, εμπλέκονται σε ΜΚΟ παροχής υπηρεσιών ή δραστηριοποιούνται ως εθελοντές σε δομές αλληλεγγύης δεν σημαίνει ότι τα κοινωνικά κινήματα, από το εργατικό κίνημα μέχρι τα νέα κοινωνικά κινήματα, μετασχηματίζονται ή ότι παρατηρείται επίταση ή/και διάχυση του κινηματικού φαινομένου. Τουναντίον, με τη διογκούμενη εννοιολογική υπερέκταση δεν μπορούν ούτε να τεθούν κρίσιμα και θεωρητικά γόνιμα ερωτήματα όπως, π.χ., για ποιους λόγους και οι ίδιες οι δομές αλληλεγγύης ατόνησαν, ενώ οι συνθήκες (μνημονιακά μέτρα λιτότητας) εξακολουθούν να ισχύουν, ακολουθώντας ταυτόσημη και εν πολλοίς παράλληλη τροχιά ανόδου και παρακμής με την κινηματική εκστρατεία ενάντια στη λιτότητα της ίδιας εποχής, ούτε να αξιοποιηθεί το πλούσιο υλικό των συνεντεύξεων στην κατεύθυνση της παραμελημένης στη βιβλιογραφία διερεύνησης των βιογραφικών διαδρομών των ακτιβιστών και των διαδικασιών στράτευσης και αποστράτευσής τους.

Παρά τις παραπάνω ενστάσεις, το βιβλίο του Μαλαμίδα συνιστά μια εξαιρετικά χρήσιμη συμβολή ιδιαίτερα στη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης, ανοίγοντας το διάλογο σε σειρά σημαντικών θεωρητικών ζητημάτων και απευθυνόμενο στο κοινό που διερευνά τις εξελίξεις στα σύνορα μεταξύ κοινωνικών κινήματων και άλλων φαινομένων της κοινωνίας πολιτών.

Κώστας Κανελλόπουλος
Δρ Πολιτικής Επιστήμης

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Fligstein, N. and McAdam, D. (2012). *A theory of fields*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Haunss, S. and Leach, D. K. (2007). Social movements scenes: Infrastructures of opposition in civil society. In D. Purdue (Ed.), *Civil societies and social movements*. Oxon: Routledge/ECPR Studies in European Political Science
- Jasper, J. and Duyvendak, J. W. (2015). *Players and arenas: The interactive dynamics of protest*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- McAdam, D., Tarrow, S. and Tilly, C. (2001). *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press.